

„MAGYAR IRODALOM“

Egy cikk és egy vita tanulságai

Az Irodalomtörténet 1949. évi 2. számában „Magyar Irodalom“ címen 11 lapos rövid áttekintés jelent meg irodalmunk történeti fejlődéséről. A magyar irodalomtörténeti kutatásnak és irodalmunknak akkori helyzete indokoltá tette egy ilyen szintetikus kísérlet létrejöttét. Igaz, hogy irodalomtörténetünk revíziójának munkálatai a cikk megírása idejében mindössze egy éve folytak, a megújult Társaság folyóiratának is csak egy száma jelent meg, ehhez csatlakozott néhány újszemléletű, irodalomtörténeti vonatkozású cikk más folyóiratokban. De a végzett munka lényegesen gazdagabb volt annál, amit a publikációk száma mutat. Dolgoztak az Irodalomtörténeti Társaság munkaközösségei, a budapesti egyetem bölcsészeti karán a magyar irodalomtörténet tanítása már az 1948–49. tanév első felében marxista szellemben folyt, s ezt ugyanott intenzív tanulóköri munka egészítette ki. Az 1948. évben más irodalmi téren is történt változás: megindult népi demokráciánk szép-irodalmának erőteljesebb fejlődése.

Ebben a helyzetben rendkívül hasznos lépés volt, hogy a Társaság alkalmi munkaközössége a szóbanforgó szintézist összeállította. Ennek legelső érdeme: az irodalomtörténeti revízió eddig elért eredményeinek lerögzítése. Szükséges volt ennek a lerögzítésnek nyilvánosságra való hozatala a szaktudományunk területén dolgozók tájékoztatására s a közép- és felsőfokú irodalomtörténeti oktatás egységesítésére is. Magától értetődik, hogy az ilyen időközi szintézis az önbírálat jellegével is bír, ahogy bírt a jelen esetben: feltárta az eddigi revíziós munka hézagait, tisztázatlan vagy csak felszínesen és megközelítően tisztázott szakaszait.

A cikket megjelenése után a Társaság munkaközösségei megvitatták, tagjaink és munkatársaink közül pedig többen írásbeli hozzászólásokat küldtek be. Figyelembe kell vennünk, hogy a cikk összeállítása és nyomtatásban való megjelenése közt újabb félév telt el további egyetemi és munkaközösségi kutatómunkával, tehát a megvitatás az időközben elért eredményeket is értékesíthette. Így ma már abban a helyzetben vagyunk, hogy nyilvánosan levonhatjuk nem is magának a szóbanforgó cikknek, hanem a benne lefektetett első szintetikus kísérletnek tanulságait.

1.

A szintézis fővonalait valamennyi hozzászóló elfogadta. Irodalmunk nagy fordulójának s az egyes korokon belül a mozgóerőknek meghatározásában a cikk szerencsésen kiküszöbölte az idealista-metafizikus-szellem-történeti szemléletmódot, s elsősorban alkalmazta nagyvonalakban a marxista szemléletet. Mégis a vita folyamán kialakult az a meggyőződés, hogy a mult csökkenvényeinek kiküszöbölésében és a fejlődés reális vonalainak megállapításában még sokkal határozottabbnak, pártszerűbbeknek kell lennünk.

a) Szintézisünk az egyes időszakok irodalmának áttekintésében főként az egyénekre volt tekintettel, és nem rajzolta ki eléggé az osztályharc akkori szakaszával kapcsolatban kialakult irodalmi arcvonalakat. Ez az általános fogatkozás az 1849 és 1919 közötti szakaszon ütközött ki élesebben. Itt irodalmunknak a kiegyezőkkel és akadémistákkal szembenálló haladó vonala jelentőségéhez mérten csak parányi helyet kapott, s visszásan van a fejezet is felépítve: a hivatalos irodalom ismertetésével kezd, s az ellenzékét csak mintegy járulékos, másodrangú tényezőként szerepelteti (*Barta János, Bikácsi László*). Intő példa ez arra, hogy revíziós munkánk még a részletekhez tapad, s a szintetikus felépítésben még ott lappang a mult torzító szemlélete. Ki kell építenünk egy olyan konstrukciót, amely az „ellenzéki” beállítás helyett a dolgozó nép törekvéseit megszólaltató irodalmi alkotásokat, a kizsákmányoló társadalmi rend ellen harcoló irodalmat teszi meg a tárgyalásban fővonalnak. Annál is inkább, mert ezen a vonalon sok esetben az elnyomás alatt is produktív nép alkotóereje nyilatkozik meg. 1795 és 1848 között kiváltáságos helyzetet élveznek a nemesség írói, a fővonal mégis az, amely 48–49-et előkészíti; figyelmünket arra kell központosítani, hogyan küzd és hogyan kap erőre a kedvezőtlen körülmények közt is a haladó irány. 1849 után a 49 örökségéhez való ragaszkodás az első tényező; a hetvenes évektől a kritikai realizmus kísérletei, majd azok a szálak, amelyek Adyhoz, Móriczhoz és 1919-hez vezetnek. Másodlagos, kísérőjelenségnek az akadémikus vonalat kell tekintenünk.

Az arcvonalak elhanyagolása magyarázza a szintézis néhány részlet-hibáját: Gyulai hamis helyre került, és értékelését a hazai viszonyokban járattan olvasó erősen pozitívnak érezheti (*Nagy Miklós, Koczkás Sándor*). Vajda működésének pozitívuma elvész az „ellenzéki” tömör bemutatásában. Tolnai és Mikszáth mindössze egy-egy mondatot kap (*Waldapfel József, Komlós Aladár, Juhász Géza, Nagy Miklós*).

b) Ha a pártosságnak és az irodalom osztályharcos jellegének szempontjait következetesen kerestül-visszük, s ha szemléletünkben tudatosan az elnyomás ellen harcolók vonalából indulunk ki, akkor illő helyet kell juttatnunk konstrukciónkban a népköltészetnek is, amelyről az első szintézis szerkesztői teljesen megfeledkeztek. A vita során erre erős utalás történt (*Juhász Géza, Lengyel Dénes*). Hivatkoztak arra, hogy a szovjet irodalom-szemlélet a népköltészetet már beiktatta az irodalom fejlődés-vonalába. Nálunk észre kell venni, hogy a társadalmi nyomás erősödésével erősödik az elnyomottak irodalmi tiltakozása is: a XVI. században az 1514-re következő ember-telen megtorlás évtizedeiben, a XVII. században Rákóczi előtt, a XVIII.-ban a kuruc hagyományok folytatásaként bontakozik ki népköltészet; a XIX. század első felében az írók ismeretéhez lényegesen hozzátartozik a népköltészet-hez való viszonyulásuk. Népmozgalmak és népköltészet megint nem „kísérője” az irodalom fejlődésének, hanem egyik legfőbb hajtóereje.

2.

Rámutattak a hozzászólók arra, hogy az osztálycímek önmagukban, konkrét, történelmi elemzés nélkül használva semmit sem mondanak, sőt károsak. Kirívó példája ennek a szóbanforgó cikkben a „kispolgár” jelző, amelyet egyaránt megkap Bródy Sándor, Móricz Zsigmond és Kassák Lajos (*Koczkás Sándor*). Elsősorban arra kell törekednünk, hogy kielemezzük az író állásfoglalását a kor nagy társadalmi problémáihoz és figyelemmel legyünk arra, hogy az osztályfejlődés, általában az osztályharc milyen időbeli szakaszról van szó.

3.

Igen tanulságosan ütközik ki a vita során az a néhány jelentékeny író, akinek igazi jelentőségét eddig nem tudtuk kideríteni, akivel kapcsolatban az átértékeléshez még alig néhány lépést tettünk csak. Első helyen áll ezek közt

is Jókai, akiről szinte teljesen negatív képet kapunk. A vita több részvevője hangoztatta, hogy ezt túlzásnak tartja (*Debreceni munkaközösség, Nagy Miklós, Barta János, Bikács László*). Utaltak Jókainak néhány vitathatatlanul progresszív regényére (Rab Ráby, Az aranyember, Fekete gyémántok, Kis királyok, Eppur si muove). A cikk Jókai ábrázolásmódját naív irrealizmusnak mondja. E megállapítás azóta vesztett az éléből: Jókai szemléletében mégis találunk helyel-közzel igen értékes realista vonásokat is. Arany Jánosnak részletesebb bemutatást szentelnénk ma, amikor 49, sőt 67 utáni magatartásának pozitív oldalait sikerült kielemeznünk. — A Nyugat körül a vita során élesen csapott össze a két ellentétes álláspont. Az, amely a Nyugatot a maga egészében elítéli és dekadens jelenségnek tartja (Adyékát persze kivéve) — és az, amely elismeri az 1919-es forduló jelentőségét, s az 1919 előtti Nyugat-ban a hibák mellett hangsúlyozza azokat a vonásokat, amelyek a Nyugat-mozgalmat akkor jelentőssé tették. Azóta más munkaközösségi megbeszéléseken érvényesült az a szempont, hogy a két — a 19 előtti és utáni — Nyugat közti különbséget nem szabad elmosni. (*Király István, Kardos Pál, Komlós Aladár.*)

4.

A munkamódszer és célkitűzés terén is van az első kísérletnek és a hozzáfűződő vitáknak egy komoly iránytmutató tanulságuk. Több hozzászóló kifogásolta, hogy az összefoglalásban sok a történelem, túlteng a történelmi-társadalmi háttér ismertetése az irodalom rovására. Ebben az észrevételben komoly figyelmeztetés rejlik: valóban, eddig — a kutatás feladataihoz, céljához igazodva — az írók és az irodalom elemzésében elsősorban a történelmi és társadalmi alapot akartuk feltárni. Ezt a stádiumot tükrözi a szintézis. De hiba volna itt megállni. A társadalmi alap tisztázását követnie kell a második lépésnek: a konkrét irodalmi alkotások marxista-leninista elemzésének, kapcsolódva a marxi-lenini esztétika és poétika alapvonalainak megállapításával.

Összeállította Barta János